

Democratie, politiek en economie

Frank Naert

Dept. handelswetenschappen, Erasmushogeschool, Brussel

De crisis van de democratie is een schijn crisis. Nog nooit eerder is er zoveel eensgezindheid geweest rond het democratische principe. Wel loopt één en ander fout bij de invulling van de democratie door de politiek. Ook de economische toestand heeft repercussies voor de stabiliteit van de democratie.

Inleiding

Democratie en politiek zijn begrippen die elkaar voortdurend kruisen. Hoewel er op theoretische basis een strikte scheiding tussen de twee kan worden doorgevoerd, worden ze dikwijls door elkaar gebruikt. Men zegt bijvoorbeeld dat de democratie een crisis doormaakt. Naar mijn idee echter beleeft niet zozeer de democratie een crisis, maar wel de politiek. De democratische structuren worden niet gecontesteerd, integendeel. Wel is er veel – terecht – kritiek op de manier waarop die democratische structuren door het politieke bedrijf worden ingevuld.

Tegenover het koppel democratie-politiek staat de economie. Ook de economie zit in een crisis, zowel conjunctureel als structureel. En omdat economie en politiek niet los van elkaar staan, deelt de politiek in de klappen. De crisis van de politiek is nochtans ruimer dan enkel de impact van de economische crisis zou doen vermoeden. Ook voor de economische crisis in alle hevigheid toesloeg, bestond er al onvrede over de slechte werking van de politiek. Op het moment dat de grote kloof ontstond, op 24 november 1991, zaten wij nog helemaal niet in de laagconjunctuur.

De bedenkingen die in dit artikel worden geformuleerd, moeten gezien worden binnen de driehoek democratie-politiek-economie. Er zal geregeld 'gecaramboleerd' worden tussen de drie zijden van die driehoek.

Democratie

Staat ons democratisch systeem op de helling? In *Het einde van de geschiedenis* beweert Fukuyama van niet. Ik

vind dat hij gelijk heeft. Fukuyama wordt dikwijls verkeerd begrepen. In zijn visie op de liberale democratie behoren ook de revisionistische socialistische partijen uit West-Europa, die al lang blij hebben gegeven van verknochtheid aan de – gecorrigeerde – vrije markt-economie, tot de liberaal-democratische traditie. De discussie die nu nog kan gevoerd worden, na de 'overwinning' van de liberale democratie en het 'einde van de geschiedenis', is een discussie over meer of minder gelijkheid.

Op economisch vlak gaat het om de keuze tussen het Amerikaanse model enerzijds en het vroegere Zweedse model anderzijds, met alle mogelijke vormen daartussenin. De discussie speelt zich af op een lager, minder fundamenteel niveau dan de vroegere ideologische discussie tussen marktgerichte en centraal geleide systemen. Dat betekent uiteraard niet dat het debat minder betekenisvol zou zijn of tot minder controverses aanleiding zou kunnen geven. Het blijft evenwel in essentie een economisch-sociaal debat.

Ook op politiek vlak kan de discussie voortduren, maar eveneens op een ander niveau. De superioriteit van de parlementaire democratie staat buiten kijf, maar de meningen over hoe die democratie er juist moet uitzien verschillen. Men is voortdurend op zoek naar betere vormen om de democratie gestalte te geven. Er wordt aan kiessystemen gewerkt, men debatteert over meer of minder directe democratie, men laboreert aan de (on)evenwichten tussen de verschillende machten. Zowel de economische als de politieke discussie zijn in se, als ze tenminste binnen bepaalde grenzen blijven, ongevaarlijk

voor het systeem zelf. Het systeem blijft immers onbetwist. Het is een kwestie van meer of minder.

Als we afstand nemen van het dagelijkse politieke debat en van specifiek Belgische besognes, moeten wij vaststellen dat het met de toestand van onze democratie nog relatief meevalt. De graad van formele democratie in ons land is sinds de oprichting van de staat België alleen maar toegenomen. De evolutie van cijnskiestelsel over algemeen meervoudig stemrecht (1893), algemeen enkelvoudig stemrecht (1919), vrouwenstemrecht (1949) tot het algemeen stemrecht vanaf 18 jaar (1982) markeert een steeds verdere uitbreiding van de democratie tot alle lagen van de bevolking. Verder behoort ons land traditioneel tot het zich voortdurend uitbreidende kranse van stabiele democratieën. Zolang alleen wijzelf ons zorgen maken, valt het eigenlijk nog wel mee. De desinteresse waarmee het buitenland kennis neemt van de door ons zo belangrijk geachte staatsvorming heeft als positief kenmerk dat men zich over de grenzen weinig zorgen maakt. Er moet nog wel meer gebeuren vooraleer onze democratische deconfiture Italiaanse, Joegoslavische of Zuidafrikaanse allures aanneemt. Pas als migranten niet langer ons land als reisdoel uitkiezen en onze burgers om politieke en economische redenen het land willen verlaten (cf. een recente opiniepeiling in Groot-Brittannië), zou de toestand echt kritiek worden.

Ook over de andere pijler van ons bestel, de markteconomie (zij het dan in een gemengde vorm), hebben wij ons tot nog toe geen bovenmatige zorgen moeten maken. Ondanks al onze economische problemen (werkloosheid, begrotingstekort, openbare schuld, ...) blijft België een land met een relatief hoge welvaart. Die welvaart is sinds de tweede wereldoorlog trouwens praktisch ononderbroken toegenomen.

Politiek

Ik vind het belangrijk nog eens te onderstrepen dat geen enkele betekenisvolle politieke stroming in ons land de fundamentele van onze maatschappij, de liberale democratie en het economisch liberalisme, principieel betwist. Ook mondiaal bekeken is er nog nooit een zo algemene consensus geweest over het primaat van een op de vrije markt gevestigde democratie. Steeds meer landen bekeren zich politiek tot de democratie, steeds meer landen introduceren de vrije markt in hun economie. Over de toekomst van de democratie ben ik dan ook gematigd optimistisch gestemd. Het gedachtegoed van Fukuyama, hoe omstreden ook, kan dat optimisme sta-

ven. Het enige gevaar zou kunnen zijn dat men door de gebrekkige opvulling van de democratie door de politiek niet alleen de politiek, maar ook de democratie zou gaan viseren en zo uiteindelijk het kind met het badwater zou weggooien. Die dreiging is aanwezig. Zij neemt concrete vormen in het Islamitisch fundamentalisme, het nationalisme, het neo-nazisme en neo-fascisme van extreem-rechts. De politiek heeft dus een erg verantwoordelijke rol.

Nochtans loopt er veel verkeerd in de politiek. De publieke opinie wordt om de oren geslagen met een waslijst van politieke problemen: de politisering, de macht van de drukingsgroepen, de macht van de regering, de onmacht van de regering, de onmacht van het parlement, het absentisme, het gesjoemel, de participatie, de demotivering in het openbaar ambt, de opkomst van extreem-rechts, het migrantenprobleem, de staatsvormingen, de communautaire tegenstellingen, de problemen met de rechterlijke macht... Een aantal van die pijnpunten heb ik uitgekozen en ondergebracht in drie categorieën: de kiezers, de politici, en de politieke partijen en de belangengroepen.

De kiezer

Sommige politici – zoals Dehaene – stellen de burger verantwoordelijk voor de gebrekkige werking van de democratie: de onverantwoordelijke burger bezondigt zich aan cliëntelisme, loopt er fiscaal de kantjes af, wil enkel besparingen in andermans portemonnee, heeft geen eerbied voor politici, heeft zelfs geen belangstelling voor wat ze doen, trekt zich terug in zijn cocoon en stemt bovendien voor extremistische partijen.

Zover zou ik niet willen gaan. Het moet toch duidelijk zijn dat een democratie begint bij de burger. Zoals Fukuyama terecht stelt: "Een (...) factor die de vooruitzichten van een stabiele democratie beïnvloedt, heeft te maken met het vermogen van een samenleving om zelfstandig een gezonde burgermaatschappij te creëren; een sfeer waarin een volk in staat is Tocquevilles 'd'art d'association' te beoefenen zonder op de staat te steunen. Tocqueville wees erop dat de democratie het best functioneert als ze niet van boven maar van onderuit werkt, waarbij de centrale staat op natuurlijke wijze voortkomt uit talloze plaatselijke bestuurslichamen en particuliere verenigingen die dienen als scholen voor vrijheid en zelfbeschikking. De democratie is tenslotte een kwestie van zelfbestuur en als mensen in staat zijn zichzelf te besturen in hun steden, corporaties, beroepsverenigingen en universiteiten, is de kans groter dat ze

daar op nationaal niveau ook in slagen.”

Twee elementen in dat citaat zijn belangrijk. In de eerste plaats is er de noodzakelijke ‘verantwoordelijkheid’ van de burger, de inzet van de burger zelf. Simpele observatie van de werkelijkheid leert dat dat geen probleem is. Het maatschappelijke leven krioelt immers van initiatieven op talloze terreinen. Op politiek vlak evenwel is die weelde niet te zien, initiatieven zoals de Wakere Burger daargelaten. Het tweede element is de nadruk op het vermogen tot zelfbestuur. Dat brengt ons bij het bekende begrip ‘subsidiariteit’: de besluitvorming gebeurt best op een zo laag mogelijk bestuursniveau. Slechts wanneer schaafeffecten in de besluitvorming en in de uitvoering ervan dat rechtvaardigen, schakelt men over op een hoger niveau. Me dunkt dat mensen best in staat zijn zichzelf en de organisaties in hun onmiddellijke omgeving te besturen en dat ze eveneens in staat zijn zelf uit te maken wat ze naar hogere niveaus willen versassen. Dikwijls krijgen ze daar echter de kans niet toe, omdat de subsidiariteit onvoldoende kansen krijgt. In de realiteit blijkt immers dat de ijzeren wet van Michels en het jacobinisme sterker zijn dan het nobele subsidiariteitsstreven. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij het politieke systeem. Op elk bestuurlijk niveau, van gemeente tot Europese Unie, moeten politici er zich dus over bezinnen welke taken ze niet moeten uitoefenen.

De politici

Wat er allemaal mankloopt is bekend. Wij zitten opgescheept met een onaangepast kiesstelsel, een machteloos parlement, een machtige, maar verlamde uitvoerende macht, een vierkant draaiende administratie, een archaïsche rechterlijke macht.

De analyse hoef ik niet over te doen en ook aan voorstellen om verbeteringen aan te brengen is er geen gebrek. Wel zou ik een facet willen belichten dat doorgaans minder aan de orde komt: het gebrek aan ethiek in de hedendaagse politiek.

Ik zou een parallel willen trekken met de bedrijfswereld. In de jaren zeventig was de ondernemer allesbehalve populair. In de jaren tachtig is dat stilaan veranderd. Een van de oorzaken daarvan was de groeiende aandacht van de ondernemersgroepen voor ethische kwesties (de zogenaamde ‘business ethics’). Dat heeft de morele standaard van de ondernemers opgetrokken en hun imago bij het grote publiek verbeterd. Voordien was ondernemerschap bijna synoniem met een zaak van bedenkelijk moreel allooi. Nu wordt de integriteit van bedrijfsleiders

doorgaans niet meer betwist. Iets dergelijks lijkt zich in de politiek voor te doen. De politieke kaste wordt door het grote publiek geminacht. Het gebrek aan ethisch besef bij de politici ligt beslist mee aan de basis van dat misprijzen. Gebrek aan verantwoordelijkheid (Eyskens-Khaled), huichelarij (Moureaux bij zijn ‘ontslag’), gebrek aan hoffelijkheid (Moureaux-Vandenbrande), de zweem van corruptie (Luikse socialisten, KS), belangenvermenging, ongehoorde koerszwenkingen (Vlaamse socialisten), ... zijn uitingen van het ontbreken van een deontologische code bij de politici. Het is dus hoog tijd dat politici wat meer aandacht krijgen voor ‘political ethics’.

De drukingsgroepen

Het fameuze ‘maatschappelijke middenveld’ is het onderwerp van een bijzonder actuele discussie. De spelers op het middenveld zijn de drukingsgroepen: het patronaat, de vakbonden, de ziekenfondsen, de boeren, ... Zij staan tussen burgers en politici in en hun activiteiten hebben zowel positieve als negatieve aspecten.

De discussie over het middenveld verloopt moeilijk. Diegenen die de overdreven invloed van drukingsgroepen aanklagen krijgen ten onrechte het verwijt zondermeer komaf te willen maken met alle drukingsgroepen, terwijl zij alleen de negatieve kanten ervan willen wegwerken. De verdedigers van de drukingsgroepen beklemtonen dan weer nogal eenzijdig de positieve kanten ervan. Die tweespalt uit zich alleen al in het woordgebruik: de verdedigers spreken van het noodzakelijke middenveld, de tegenstanders van verzuiling en corporatisme. Eigenlijk zou de discussie in andere termen moeten worden gevoerd. Waar de schijnwerpers moeten op gericht worden, zijn de slechte kanten van het optreden van pressiegroepen. Het stoot de mensen tegen de borst dat groepen in sommige partijen mee de samenstelling van de kandidatenlijsten voor verkiezingen bepalen, dat zij de kabinetten van bevriende ministers gaan bevolken, dat zij voldoende invloed hebben om regeringsbeslissingen te blokkeren of te stimuleren. Nog ergerlijker is dat dezelfde groepen in allerlei cenakels beslissingen nemen die eigenlijk door het parlement moeten worden genomen. Dat zijn mistoestanden die uit de wereld moeten worden geholpen.

Gelukkig wordt de vinger steeds meer op de wonde gelegd. Zelfs in de partijen probeert men om iets van het op de drukingsgroepen verloren terrein terug te winnen. Dat is een positieve ontwikkeling. Het lijkt erop

dat we op een breekpunt in de discussie zijn beland. Een juiste plaats voor de drukingsgroepen binnen de parlementaire democratie kan de democratie alleen maar ten goede komen. Juist betekent in deze context dat de groepen hun rol vervullen aan de rand van de politiek (adviesverlening, probleemaanreiking, informatie, ...) en niet in het hart ervan.

Het overzichtje van de politieke problemen kan ik *al bij al gematigd positief afronden. Het vermogen tot zelfvernieuwing is aanwezig.* Over het hele politieke spectrum ziet men pogingen tot vernieuwing, zowel in gedachte als in daad: bij Agalev (de 'herbebossing'), bij de SP (de Domino's, de enquête bij de leden), bij de CVP (de kracht van de vogel, het afstand nemen van de standen, de rechtstreekse verkiezing van de voorzitter), bij de VU (de radicale keuze voor een links maatschappijproject), bij de VLD (de burgerdemocratie). Het is mijn overtuiging dat de vernieuwingsaanzetten, die in verschillende richtingen worden gegeven, het electoraat in zijn geheel naar democratisch geïnspireerde partijen en politici zullen blijven oriënteren. De mogelijkheid dat we ooit nog in dezelfde toestanden zouden kunnen terechtkomen als in de jaren dertig, waar de democratie op een democratische manier ondergraven werd, lijkt mij niet erg waarschijnlijk.

Economie

De economische crisis houdt lelijk huis. Hoe belabberd onze economie er ook aan toe lijkt, toch is een crisis slechts een fase in de conjunctuurcyclus en wordt ze na verloop van tijd wel weer gevolgd door een opwaartse fase. Fundamenteeler wellicht zijn de grote structurele verschuivingen die aan de gang zijn in de wereldeconomie. Deze verschuivingen tasten ook onze welvaart en onze werkgelegenheid aan. De politiek heeft nog geen nieuw paradigma geformuleerd om op een aanvaardbare manier onze samenleving tegen deze orkaan te beschermen. Vooralsnog vinden politici er niets beter op dan de aloude gewaden van het protectionisme opnieuw uit de kast te halen, en dat de koppelen aan een besparingsbeleid. Normaal heeft de term 'bescherming' een gunstige connotatie (cf. de sociale zekerheid). Dat is echter absoluut niet het geval bij de wereldhandel.

Typerend voor de discussie in West-Europa is dat ze zich, naar mijn mening onterecht, toespitst op de loonkosten. Wij moeten twee dingen goed beseffen. Om te beginnen is de strijd om de loonkosten een strijd die al lang verloren is. De openstelling van de grenzen voor

goederen, diensten, mensen en kapitaal leidt onvermijdelijk tot een nivellering van de vergoedingen voor arbeid en kapitaal. Het geïndustrialiseerde Westen wordt overspoeld door goedkope producten en arbeidskrachten uit de rest van de wereld, terwijl westerse bedrijven de lage loon-landen opzoeken. Dat leidt tot een gigantische herverdeling van de welvaart en de werkgelegenheid, die in het nadeel van het Westen uitdraait. *Dat is de consequentie van onze positie in de wereldeconomie, en niet de oorzaak van de verslechterende concurrentiepositie.* Het heeft weinig zin dat te proberen verhelpen door sociale concurrentie met onze handelspartners. De bedreiging komt veeleer van buiten de EG. Ook de marktaandelen van onze EG-concurrenten kalven immers af.

Bovendien moeten wij voor ogen houden dat wij onze welvaart in het verleden niet gecreëerd hebben door onze lage loonkosten en dat wij dat ook in de toekomst niet zullen doen. De fixatie op de loonkosten doet ons vergeten dat er veel belangrijker determinanten zijn van de concurrentiepositie. Deze determinanten zijn weliswaar niet zo eenvoudig te kwantificeren. Het gaat om het menselijke kapitaal, de pool van hooggeschoolde arbeidskrachten die wij met ons onderwijs in stand moeten houden en verder ontwikkelen. Het gaat om de produktiviteit van de arbeid die door scholing en training steeds moet verbeterd worden. Het gaat om onderzoek en ontwikkeling die moet leiden tot hoogtechnologische producten van hoge kwaliteit. Het gaat om de visie, de creativiteit en het initiatief van onze ondernemers, die steeds op zoek moeten naar nieuwe producten, productieprocessen en markten. Het gaat om het overheidsbeleid dat een kader schept dat het bedrijfsleven, het onderwijs en het onderzoek in staat stelt hun rol naar behoren te spelen. De loonkosten zijn bij dat alles minder relevant.

Op die niet-kwantitatieve elementen steunde onze opgang tot een welvarend land, dat grotendeels leeft van wat het uitvoert. Zo zal het ook in de toekomst moeten zijn. Er ligt een enorme verantwoordelijkheid bij het bedrijfsleven en de vakbonden. Het patronaat moet maar eens ophouden met leuteren over de hoge arbeidskosten. De vakbonden houden beter op met de nefaste verdediging van allerlei taboes waarmee geen fundamentele herschikking van de inkomens gemoeid is, zoals de automatische loonindexering. De overheid moet orde op zaken stellen in haar huishouden en moet het juiste kader scheppen voor de creatie van werkgelegenheid.

Het scheppen van werkgelegenheid zelf is een verantwoordelijkheid voor het bedrijfsleven.

Ten opzichte van de economie sta ik dus voorlopig eerder afwachtend. We zien in het bedrijfsleven te weinig de potentieel aanwezige creativiteit naar buiten komen. Voor een stuk is dat te wijten aan een niet optimaal overheidsbeleid. Een fundamentele ommekeer is een kwestie van lange adem. Te vrezen valt echter dat een blijvende slechte toestand van de economie de politiek en eventueel zelfs de democratie zou kunnen besmetten.

Een betere economie

Tot besluit overloop ik nog eens de hele problematiek. Met de democratie valt het nogal mee. De fundamenten ervan blijven overeind. De politieke invulling van de democratie is niet zo schitterend, maar het ziet er wel naar uit dat bepaalde grenzen overschreden zijn. Dat opent nieuwe perspectieven. Ook op economisch vlak zijn wij op een breekpunt aanbeland. Het is evenwel nog te vroeg om te kunnen uitmaken of na het breekpunt de evolutie ten goede of ten kwade zal keren. In het slechtste geval zou ook de politiek en vandaar de democratie besmet kunnen worden. Laat ons dus hopen op en werken voor een betere economie.